

## SOCIJALNI NAUK KATOLIČKE CRKVE ZA PONTIFIKATA PAPE IVANA PAVLA II.

Željko Oštarić\*  
Anita Bušljeta\*

UDK 261.6:262.13"199/200"Johannes, Paulus II.  
Pregledni članak  
Primljeno 04/2009

### **Sažetak**

*U ovomu se radu daje sažet prikaz socijalnoga nauka Katoličke crkve u razdoblju pontifikata pape Ivana Pavla II. Nastavljajući u kontinuitetu rad svojih predšasnika, Karol Wojtila upozorava na mnoge probleme suvremenoga društva i čovjeka. Zalažući se za načelo solidarnosti, supsidijarnosti, općega dobra i participacije, naglašavajući, naravno, kako Crkva treba čovjekov put uzimati kao svoj, Ivan Pavao II. iznosi stavove o obitelji, ekonomiji, radu, ekologiji, miru i održivom razvoju. Posebno naglašavajući negativan utjecaj konzumerizma te nekritičan odnos potrošačkoga društva. Ta pitanja, uključujući i ono o privatnom vlasništvu, pravednoj plaći i dostojanstvu ljudske osobe, protežu se kroz sve njegove enciklike. Umjesto zaključka, na kraju izdvajamo neke ključne točke iz socijalne doktrine Ivana Pavla II., koje će zasigurno utjecati na budućnost socijalnoga nauka Katoličke crkve u globaliziranom svijetu.*

**Ključne riječi:** *globalna kultura solidarnosti, internet, Ivan Pavao II., kapital, mir, održivi razvoj, rad, socijalni nauk Katoličke crkve, solidarnost, supsidijarnosti.*

---

\* Dr. sc. Željko Oštarić, Sveučilište u Zadru, Odjel za sociologiju, Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2, 23000 Zadar, Hrvatska, zeljko.ostaric@unizd.hr

Anita Bušljeta, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, Trg Stjepana Radića 4/1, 53 000 Gospić, Hrvatska, anita.busljeta@pilar.hr

## Uvod

Socijalni nauk Crkve (*doctrina socialis Ecclesiae*) formira se krajem XVIII. stoljeća kao reakcija na dvije velike revolucije - Francusku i industrijsku - koje su generirale nastanak novoga društva, obilježenoga naglim znanstveno-tehnološkim napretkom, kapitalizmom, liberalizmom, socijalizmom i sekularizacijom. Gledajući iz povijesne perspektive, on »izrasta na pitanjima, posebice spornim pitanjima, i na potrebama i nepravdama što ih uzrokuje društveni život«<sup>1</sup>. Potrebno je naglasiti kako »socijalni nauk Crkve nije neka nova vrsta sociologije«<sup>2</sup>, niti je to određeni i za svagda »zaokružen i gotov sustav načela odmah upotrebljivih u neposrednoj praksi, već splet "otvorenih" antropoloških konstanti, dijelom trajnih (ukoliko je ljudska narav nepromijenjena), a dijelom podložnih povijesnim i kulturalnim promjenama.«<sup>3</sup> Drugim riječima, socijalni nauk Crkve želi biti »kritički zauzet za društvena događanja (...) vrjednujući ih kao "znakove vremena" u svjetlu evanđelja«, kako bi ih kao nove spoznaje »ugradio u spasenjsko poslanje Crkve za dobro čovjeka i svijeta«<sup>4</sup>. Posebno valja istaknuti kako je danas socijalni nauk Crkve »prihvatljiv i onima koji ne dijele njegovo zadnje filozofsko-teološko utemeljenje, ali prihvaćaju njegove humanističke i socijalne sadržaje.«<sup>5</sup>

Da bismo dobili sustavniju sliku temeljnih stavova Katoličke crkve o društvenim pitanjima, valja se sasvim ukratko osvrnuti na neke papinske dokumente koji su obilježili proteklih stotinu godina socijalnoga nauka, pa samim tim uvelike utjecali na socijalnu misao pape Ivana Pavla II. Na samom početku svakako treba spomenuti glasovitu encikliku pape Lava XIII., *Rerum novarum* (1891), koju Katolička crkva smatra temeljem svojega socijalnog nauka. Iako je ton ove enciklike uglavnom konzervativan i paternalistički, Lav XIII. shvaća težinu situacije u svijetu. Zbog toga je dominantna tema ove enciklike bijedan položaj radnika na jednoj, a neutaživa pohlepa za gomilanjem bogatstva na dru-

---

<sup>1</sup> O. NELL-BREUNING, prema V. PULJIZ, »Socijalno pitanje i Katolička crkva u vrijeme pontifikata Ivana Pavla II.«, u: I. SABOTIĆ, Ž. TANJIĆ, G. ČRPIĆ (ur.), *Ivan Pavao II.: poslanje i djelovanje*, Zbornik radova sa simpozija održanog u Zagrebu 24. lipnja 2005. godine, Institut društvenih znanosti Ivan Pilar, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve Hrvatske biskupske konferencije, Glas Koncila, Zagreb, 2007., str. 135.

<sup>2</sup> Usp. M. VALKOVIĆ (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., str. 30.

<sup>3</sup> Usp. R. WEILER, *Uvod u katolički socijalni nauk*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 13.

<sup>4</sup> *Isto.*

<sup>5</sup> *Isto.*

goj strani. Događaji koji su se zbili u prvom desetljeću nakon Prvoga svjetskoga rata upućivali su Svetu Stolicu da ponovno, po uzoru na *Rerum novarum*, sistematizira svoje poglede. Druga važna enciklika nastaje u vrijeme totalitarnih režima u Europi, dok svijetom općenito vlada velika ekonomska depresija. Ovdje se Crkva našla pred zadatkom da ponovno precizira svoj stav prema privatnom vlasništvu, kapitalu, državi te da s tim u vezi izloži upute za vlastitu akciju u rješavanju socijalnih pitanja. Upravo će Pio XI. biti onaj kojemu je ta zadaća naložena. Njegova enciklika *Quadragesimo anno* (1931) zalaže se za obnovu društvenoga poretka u punom skladu s normama evanđeoskoga zakona, aludirajući na solidarnost, decentralizaciju, suradnju te zaštitu malih struktura kao što je obitelj ili zajednica radnika.

Upravo ove dvije enciklike, *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, čine temelje socijalnoga nauka Crkve. Naj snažniji utjecaj na Ivana Pavla II., ali i na cjelokupan razvoj socijalnoga nauka Crkve u drugoj polovici XX. stoljeća, izvršili su pape: Ivan XXIII. i Pavao VI. Oni su ujedno bili i ključne osobe pri organizaciji i modeliranju Drugoga vatikanskog sabora, održanog u navratima od 1962. do 1965. godine. Ivan XXIII. izrazito je distancirao Crkvu od bilo kakvih saveza, blokova ili sustava. Najpoznatije njegove enciklike su *Mater et Magistra* (1961) te *Pacem in teris* (1963). Središnji problem enciklike *Pacem in teris* problem je rata i mira. U toj se enciklici energično brani ideja miroljubive i aktivne koegzistencije te osuđuje trka u naoružanju, bez obzira na to tko je podržava i kako je motivirana. Kako bi se ostvario željeni mir, Ivan XXIII. daje konkretne prijedloge, te smatra da je za početak potrebno osigurati ljudska prava. Samim tim enciklika *Pacem in teris* prvi je službeni papinski tekst koji je izrijekom posvećen ljudskim pravima.

Papa Pavao VI. nastavljač je politike dijaloga svojega prethodnika. Svoje viđenje međunarodnih odnosa i problema Pavao VI. iznio je u enciklici *Populorum progressio* (1967), u kojoj konstatira kako je upravo razvoj naroda (misleći pritom na siromašne narode manje razvijenoga svijeta) novo ime mira – tako socijalno pitanje postaje svjetsko pitanje, a enciklika *Populorum progressio* po velja siromašnih naroda.

Sve navedene enciklike predstavljaju jasnu poveznicu s radom Ivana Pavla II., čija se želja za kontinuitetom može jasno iščitati iz radova njegovih prethodnika. Upravo zbog toga najbolji prikaz cjelokupnoga korpusa socijalnoga nauka Crkve uvijekovječen je u enciklikama Ivana Pavla II., karizmatikoga

pape i vjerojatno najvećega moralnog autoriteta XX. stoljeća, koji je svojim idejama na neki način pokušao pokrenuti cijeli svijet.

## 1. Socijalni nauk Katoličke crkve za pontifikata pape Ivana Pavla II.

Nakon kratkotrajnoga pontifikata pape Ivana Pavla I., izabran je za Petrova nasljednika Poljak Karol Wojtyła.<sup>6</sup> Svoja kršćanska, ali i univerzalno prihvatljiva stajališta, iznosi u brojnim spisima: apostolskim konstitucijama i enciklikama. Od ukupno trinaest objavljenih enciklika, čak su tri u potpunosti posvećene socijalnim pitanjima: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis* te *Centesimus annus*.<sup>7</sup> U njima iznosi stajališta o dostojanstvu ljudske osobe, suživotu, obitelji, solidarnosti, nezaposlenosti, socijalnoj ljubavi, a dotiče se i mnogih drugih tema.

Osim izričito socijalnih enciklika Ivana Pavla II., potrebno je naglasiti značaj enciklike *Redemptor hominis* (u bilješkama RH)<sup>8</sup>, koju Papa prvu objavljuje 1979. godine, a sadržava »glavne programske smjernice njegova pontifikata te njegove stavove o svjetskim socijalnim i drugim pitanjima suvremenoga svijeta s usmjerenošću na "konkretnog povijesnoga čovjeka"<sup>9</sup>. U ovoj enciklici dolazi do izražaja kršćanski personalizizam Ivana Pavla II. Ističe kako je svaki čovjek od začeca u osobnom odnosu s Isusom Kristom, a upravo je »čovjek prvi i temeljni put Crkve«<sup>10</sup>. Za ovaj bi se dokument moglo reći kako je pretežno vjerske naravi, međutim svakako sadrži i socijalne elemente. Uvelike se osuđuje potrošački mentalitet i prevelika težnja za materijalnim imetkom, koji postaje samomu sebi svrhom. Zbog toga Papa ističe primat etike pred tehnikom, primat osobe pred stvarima, te uzvišenost duha pred materijom.<sup>11</sup> Posebice na-

---

<sup>6</sup> Papino građansko ime bilo je Karol Józef Wojtyła, a rođen je 18. svibnja 1920. Kardinalska konklava bira ga za papu (264. po redu, prvog poslije 455. godina koji nije Talijan, prvog Slavena i Poljaka) 16. listopada 1978. godine. Želeći naglasiti politiku kontinuiteta, Karol uzima ime Ivan Pavao II. Samo je šest papa vodilo Crkvu duže od Ivana Pavla II., a u teološkom i eklezijalnom pogledu nadmašio je većinu svojih prethodnika. (Usp. S. TOMAŠEVIĆ, G. GALAZKA, *Ivan Pavao II.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1994.)

<sup>7</sup> Ostale značajne enciklike Ivana Pavla II. su: *Redemptor hominis*, *Dives in misericordia*, *Familiaris Consortio*, *Evangelium vitae*, *Mulieris dignitatem*

<sup>8</sup> Usp. M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 435. – 451.

<sup>9</sup> Usp. V. CVRLJE, *Vatikanska diplomacija – prokonzilski Vatikan u međunarodnim odnosim*, Školska knjiga, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992., str. 167.-168.

<sup>10</sup> Usp. RH, br. 14., str. 437.

<sup>11</sup> Usp. RH, br. 16., str. 441.-443.

glašava ljudsku solidarnost, o kojoj kasnije često govori. Također se zalaže za poštivanje Deklaracije o ljudskim pravima kao temeljne povelje Organizacije ujedinjenih naroda, ističući kako nije dovoljno da ona budu osigurana samo na papiru.<sup>12</sup>

Nije dovoljno pozivati se na pravdu samo na socijalnom polju, potrebno je i milosrđe; o kojem Ivan Pavao II. govori u enciklici *Dives in misericordia* (1980). Milosrđe dopunjuje i ispravlja nepravdu. Tako Ivan Pavao II. i u ovoj enciklici nastavlja razmišljati o sudbini suvremenoga čovjeka i velikim brigama našega vremena, nastavljavajući ono što je započeo u enciklici *Redemptor hominis*.

Enciklika *Laborem exercens* (u bilješkama LE)<sup>13</sup>, koja je objavljena 1981. godine posvećena je radu i problematici vezanoj uz rad. Papa već u uvodu ističe kako je rad, u nekom smislu, nit crkvenoga učenja, i kako je ljudski rad ključ cijeloga društvenog pitanja<sup>14</sup>. U ovoj enciklici Ivan Pavao II. luči rad na onaj u objektivnom, te rad u subjektivnom smislu<sup>15</sup>. Ipak naglašava kako kršćanstvo upravo u osobi Isusa Krista radu daje izrazito subjektivnu dimenziju, u kojoj se otkriva kako rad postoji »radi čovjeka«, a nikako »čovjek radi rada«, jer cilj rada uvijek ostaje isključivo čovjek<sup>16</sup>.

Sljedeća socijalna enciklika, značajna po tomu što raspravlja o nekim načelima socijalnoga nauka Crkve<sup>17</sup>, a posebno o načelu solidarnosti i preferencijalnoj opciji za siromašne, jest enciklika *Sollicitudo rei socialis* (1987) (u bilješkama SRS)<sup>18</sup>, poznata još kao Papina strategija razvoja »trećega svijeta«<sup>19</sup>. Tu Ivan Pavao II. konstatira činjenicu kako su negdašnje nade u razvoj daleko od svojega ostvarenja; misleći pritom na one nade koje je polagao u razvitak

<sup>12</sup>Usp. RH, br. 17., str. 447.

<sup>13</sup>Usp. M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 467. – 516.

<sup>14</sup>Usp. LE, br. 3., str. 471.

<sup>15</sup>Usp. LE, br. 5. i 6., str. 473.-477.

<sup>16</sup>Usp. LE, br. 6., str. 476.-477.

<sup>17</sup>Tijekom povijesti Crkva je oblikovala određena načela kao smjernice za konkretno djelovanje na raznim područjima života. Ta načela žele biti putokaz kršćanima, ali i svim ljudima dobre volje. Riječ je o temeljnim postavkama koje se mogu pronaći u raznim socijalnim dokumentima Crkve. Polazište je u tim načelima čovjek shvaćen kao osoba, ne samo u individualnom nego i u društvenom pogledu. To su sljedeća načela: općeg dobra, supsidijarnosti, solidarnosti i participacije (Usp. M. VALKOVIĆ, *Društveni nauk Crkve – narav, aktualnost i problematika*, u: *Bogoslovska smotra*, 62 (1992.) 1-2, str. 8.-22.

<sup>18</sup>Usp. M. VALKOVIĆ, *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, str. 573.-624.

<sup>19</sup>Usp. V. CVRLJE, *isto*, str. 192.-193.

papa Pavao VI. U današnjem su svijetu prisutni svjetovi unutar svjetova, kako ih Papa naziva, misleći pri tom na Prvi, Drugi i Treći svijet, a ponekad i Četvrti, u kojemu prepoznaje siromašne zapada<sup>20</sup>. Kritizirajući odveć ograničeni, ekonomski shvaćen razvoj, Ivan Pavao II. ističe istinski ljudski razvoj, vođen načelom solidarnosti, ali onom solidarnosti koja predstavlja čvrstu i postojanu odlučnost zauzimanja za sve ljude.

Enciklika *Centesimus Annus* (1991) (u bilješkama CA)<sup>21</sup> objavljena je na stotu obljetnicu enciklike *Rerum novarum*. U toj enciklici Ivan Pavao II. naglašava važnost dostojanstva radnika i njihova rada kao vodič za ispravno poimanje enciklike *Rerum novarum*, ali i čitavoga socijalnog nauka Crkve. Posebna pozornost posvećena je »konzumizmu i (novim) životnim stilovima«, kao objektivnim prijetnjama koje su »štetne za fizičko i duhovno zdravlje« čovjeka, a za čije je suzbijanje potrebno »hitno odgojno i kulturno djelo, koje će obuhvatiti odgoj potrošača za odgovornu upotrebu njihove sposobnosti izbora«<sup>22</sup>. Socijalni nauk Crkve stoga ne smijemo promatrati samo iz pozicije teorijskoga uma, već njenu evanđeosku misiju valja promatrati i kao impuls na djelovanje u smjeru mijenjanja štetnih stilova života, modela proizvodnje i potrošnje, te onih struktura moći koje sprječavaju ili ometaju integralni razvoj ljudske osobe.<sup>23</sup>

### 1.1. Obitelj, životni nukleus društva

Svoje viđenje obitelji Ivan Pavao II. prikazao je u apostolskoj pobudnici *Familiaris consortio* (u bilješkama FC)<sup>24</sup>. »Prva zadaća obitelji jest vjerno živjeti stvarnost zajedništva u trajnom naporu da se promiče istinita zajednica osoba.«<sup>25</sup> Obitelj je ona koja ima organske i životne veze s društvom jer ona je njegov temelj koji ga neprestano hrani svojom službom životu. Upravo se u krilu obitelji rađaju građani koji u njoj uče ona prva znanja društvenih krjeposti koje su duša života i razvoja društva.<sup>26</sup> Ovako Ivan Pavao II. objašnjava povezanost obitelji i društva. Već iz prve rečenice može se uočiti temeljna za-

---

<sup>20</sup>Usp. SRS, br. 14., str. 581.-582.

<sup>21</sup>Usp. IVAN PAVAO II., *Stota godina = Centesimus annus: enciklika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.

<sup>22</sup>Usp. CA, br. 36., isto, str. 69.

<sup>23</sup>Usp. CA, br. 53. i 54., isto, str. 99.-110.

<sup>24</sup>Usp. M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 528.-559.

<sup>25</sup>Usp. FC, br. 18., str. 528.

<sup>26</sup>Usp. FC, br. 42., str. 551.

daća obitelji, a to je prvenstveno služenje životu. Ljudskom životu posvetio je encikliku *Evangelium vitae* (u bilješkama EV)<sup>27</sup>, u kojoj govori o vrijednosti i nepovrjedivosti ljudskoga života od samoga začeca pa sve do njegove smrti.

Ivan Pavao II., a samim tim i Katolička crkva, smatra obitelj trajnom zajednicom, podrazumijevajući neraskidivost braka, zalažući se za zabranu abortusa, a isto tako i kontracepcijskih sredstava, sugerirajući čistoću (prije braka) i svladavanje (unutar braka). »Suočeni s teškoćama koje se mogu pojaviti u bračnom životu, ne dajte se zavesti na krivi put olakim pribjegavanjem razvodu, koji nudi tek prividna rješenja, jer zapravo, problemi se time samo prebacuju u druge sfere života... (...) /jer/ istinska ljubav pročišćava se upravo u trpljenju.«<sup>28</sup> Kada Ivan Pavao II. spominje spolnost i seksualne odnose, koji se, naravno tiču samo i isključivo supružnika, onda se poziva na crkveno učenje o "odgovornom roditeljstvu i majčinstvu", što pretpostavlja planiranje obitelji koje poštuje etičke norme i kriterije<sup>29</sup>. Nadalje, Papa smatra kako se danas, nažalost, u mnogim sredinama »načela kršćanskoga morala«, pod utjecajem "modernih" i "naprednih" svjetonazora, »prikazuju iskrivljeno«, jer pod utjecajem tih svjetonazora »sadržaj ljubavi sveden je na užitak koji, čak i kad je obostran, u svojoj biti i dalje ostaje sebičan. A dijete, koje je plod novoga utjelovljenja ljubavi dviju osoba, pretvara se u nekakav dodatak koji smeta.«<sup>30</sup> Papa naposljetku zaključuje kako je materijalistička i potrošačka kultura prodrla u supružničke odnose, očinsku i majčinsku ljubav, te postala imperativ obiteljskoga života. Osim što diktira način života, ova kultura utječe, iako indirektno, i na odluku o broju djece, odnosno o nesavjesnom odnosu prema pobačaju. Nasuprot činjenici da je pravo na pobačaj legaliziran u većini zemalja zapadnoga svijeta (osim Belgije i Irske), Papa, pozivajući se na Katekizam Katoličke crkve, upozorava da »neotuđivo pravo na život svake nedužne ljudske jedinke predstavlja sastavni dio građanskoga društva i njegova zakonodavstva«<sup>31</sup>, što znači da »u trenutku kad pozitivni zakon jednu kategoriju ljudskih bića lišava zaštite koju joj je građansko zakonodavstvo dužno pružati, država tada poriče jednakost svih pred zakonom. Kad država svoju vlast ne stavlja u službu prava

<sup>27</sup> Usp. IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae = Evanđelje života: enciklika o vrijednosti i nepovrjedivosti ljudskog života*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.

<sup>28</sup> Usp. IVAN PAVAO II., *Testament za treće tisućljeće*, Prometej, Zagreb, 2000., str. 114.

<sup>29</sup> *Isto*, str. 119.

<sup>30</sup> *Isto*, str. 112.

<sup>31</sup> CCC, br. 2273; prema *isto*, str. 128.

svakoga svoga građanina, a posebno onih najnemoćnijih, tada potkopava i same temelje pravne države<sup>32</sup>.

Isto tako, i u enciklici *Evangelium vitae* Papa posvećuje ovoj temi veliku pažnju. On govori o dostojanstvu još nerođenoga djeteta, o "užasnom zločinu pobačaja". »Među svim zločinima koje čovjek protiv života može učiniti, hotimični pobačaj predstavlja obilježja koja ga čine posebno teškim...« Međutim, danas je »u svijesti mnogih opažanje njegove težine potpuno izbljedjelo<sup>33</sup>. Crkva se mora uporno, jasno i strpljivo zalagati u prilog prava na život svih ljudi, a posebno još nerođene djece, ona se mora zalagati za neograničeno uvažavanje pete zapovijedi Božje: ne ubij! Čak i onda kada se odluka o pobačaju »...ne donosi iz egoističkih razloga i komocije, nego zato što bi se željela spasiti neka važna dobra, kao što su vlastito zdravlje ili dostojna razina života drugih članova obitelji«, Papa naglašava da niti »...ovi, i drugi slični razlozi nikada ne mogu opravdati namjerno ubojstvo nedužnog ljudskog bića<sup>34</sup>. A tko je odgovoran za to strašno zlo pobačaja, kako ga Crkva naziva? Ivan Pavao II. ipak ne smatra da je jedino majka odgovorna. Prije svih, kao osobu koja snosi dio odgovornosti, navodi oca djeteta, za odgovorne smatra liječnike i liječničko osoblje, prvenstveno stoga što oni »stavljaju u službu smrti stečene sposobnosti za promicanje života<sup>35</sup>. Odgovornost također snose i zakonodavci »koji su pokrenuli i odobrili zakone o pobačaju«, kao i zdravstvene institucije koje se koriste »za vršenje abortusa<sup>36</sup>. Općenito, odgovornost za pobačaj ne snose samo pojedinci već i sve one »...međunarodne ustanove, zaklade i udruženja koje se sistematski bore za legalizaciju i širenje pobačaja u svijetu<sup>37</sup>. Ivan Pavao II. tolikom jačinom napada teški grijeh pobačaja da smatra kako »Nikakav pokret za mir nije dostojan toga imena ako ne osuđuje bitku protiv života koji se tek rađa, niti se ikakav ekološki pokret može ozbiljno razmatrati ne obazire li se na uništavanje bezbroj djece koja bi mogla nastaviti živjeti u materinskom krilu.«<sup>38</sup> Dakle, pitanje ljudskoga života stoji na početku i na kraju svih tema i problema o kojima Papa daje svoje mišljenje. Stoga on opravdano tvrdi da se »nijedna

---

<sup>32</sup> Kongregacija za širenje vjere, Naputak *Donum vitae*, pogl. III.; prema *isto*, str. 128.

<sup>33</sup> Usp. EV, br. 58., *isto*, str. 103.

<sup>34</sup> Usp. EV, br. 58., *isto*, str. 104.-105.

<sup>35</sup> Usp. EV, br. 59., *isto*, str. 105.

<sup>36</sup> *Isto*.

<sup>37</sup> *Isto*, str. 106.

<sup>38</sup> Usp. *isto*, str. 157.

emancipirana žena ne može radovati svom povećanom samoodlučivanju, ako je isto postignuto po cijenu ljudskoga života koji je bio povjeren njezinoj skrbi, a koji je i sam imao pravo na samoodlučivanje»<sup>39</sup>.

Pitanjem o emancipaciji žene dotičemo važan problem dostojanstvu i ravnopravnosti žene u suvremenom svijetu.

Kod Ivana Pavla II. dostojanstvo žene usko je povezano s mariologijom, teologijom milosti, što je osobito vidljivo u dokumentima *Mulieris dignitate* (u bilješkama MD)<sup>40</sup> i *Redemptoris Mater* (u bilješkama RM)<sup>41</sup>, koji zapravo predstavljaju varijacije iste teme te se uzajamno nadopunjuju. Žena se uvijek promatra s aspekta njezina posebnog dostojanstva koje je izraženo u Mariji kao Bogorodici, koju Crkva štuje kao uzor otkupljene žene. »Nije li konačno u njoj i po njoj ostvareno ono najveličanstvenije u ljudskoj povijesti na zemlji, učovječenje Boga samoga?»<sup>42</sup> Papa govori o dostojanstvu, ali i odgovornosti žene s gledišta kršćanske antropologije, po kojemu »svaka osoba ima svoje dostojanstvo i, kao osoba, žena nema nimalo manje dostojanstva nego što ga ima muškarac»<sup>43</sup>. Međutim, u suprotnosti s modernim političkim poimanjem ravnopravnosti i jednakosti među spolovima, Papa drži kako »za ženu nije nikakvo savršenstvo postići jednakost s muškarcem«, jer je to prijetnja da žena »izgubi specifično ženska svojstva«. U tom smislu on ističe kako u današnje vrijeme, kad se ljudska seksualnost sve više i više odvaja od ljubavi, braka, porodiljstva i roditeljstva »nikad (...) nije bilo tako potrebno iznova vrjednovati pojam majčinstva»<sup>44</sup> što pak podrazumijeva da je potrebno »novo društveno vrjednovanje uloge majke»<sup>45</sup>. Premda odgovornost za fizički rast, duhovni razvoj i moralni odgoj djeteta »nose podjednako i otac i majka«, žena je ta koja je »trudnoćom i porodom... prisnije vezano uz dijete»<sup>46</sup>. Stoga, u svakom društvu »sloboda žene kao majke mora biti jasno zaštićena, kako bi žena osjetila da je

<sup>39</sup> *Isto*.

<sup>40</sup> [http://www.vatican.va/holy\\_father/john\\_paul\\_ii/messages/peace/documents/hf\\_jp-ii\\_mes\\_08121994\\_xxviii-world-day-for-peace\\_it.html](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_08121994_xxviii-world-day-for-peace_it.html)

<sup>41</sup> [http://www.vatican.va/holy\\_father/john\\_paul\\_ii/encyclicals/documents/hf\\_jp-ii\\_enc\\_25031987\\_redemptoris-mater\\_en.html](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031987_redemptoris-mater_en.html)

<sup>42</sup> Usp. MD, br. 31., *Testament za treće tisućljeće*.

<sup>43</sup> IVAN PAVAO II., *isto*, str. 122.

<sup>44</sup> *Isto*, str. 120.

<sup>45</sup> *Isto*, str. 121.

<sup>46</sup> *Isto*.

slobodna od bilo kakve diskriminacije, napose u odnosu na žene koje nemaju obiteljskih obveza«<sup>47</sup>.

Nadalje, Papa govori kako postoji »čvrsta povezanost između obitelji i društva«, a ta povezanost »zahtijeva otvaranje obitelji društvu i sudjelovanje u njegovu razvoju« kao i obvezu društva »da nikad ne iznevjeri svoju temeljnu zadaću - da poštuje i promiče obitelj«<sup>48</sup>. Društvo, samim tim i vlast, moraju se pri pristupu obitelji držati načela supsidijarnosti. »Na temelju toga načela država ne može i ne smije obiteljima oduzimati one zadaće koje mogu ispuniti same ili slobodno udružene s drugim obiteljima«.<sup>49</sup> Obitelj igra, također, važnu ulogu u odgajanju i pripremanju mladih ljudi za ulazak u ekonomsku sferu život. Nasuprot suvremenom konzumerističkom mentalitetu, zasnovanom na ekonomiji profita, Ivan Pavao II. upozorava kako »obitelj (...) s punim pravom treba smatrati bitnim protagonistom ekonomskoga života, što ga usmjerava ne logikom tržišta nego logikom dijeljenja i solidarnosti među naraštajima«<sup>50</sup>. Stoga je obitelj istodobno i »...zajednica koju omogućuje rad, ali i prva domaća škola rada za svakog čovjeka«<sup>51</sup>.

## 1. 2. Problem rada

U svim papinskim enciklikama problem rada figurira kao ključni problem. On je zapravo »*crvena nit* crkvenoga učenje«<sup>52</sup>. »Upravo je s radom i radničkim pitanjem«, kao što primjećuje Kalanj, »u enciklikama i započeo moderni trend kršćanskoga mišljenja.«<sup>53</sup> Dinamički i proturječni odnos između rada i kapitala, bez obzira »na tematske razlike koje su kontekstualno uvjetovane«, postaje predmet kritičkoga propitivanja u gotovo svim »encikličkim tekstovima do sada«<sup>54</sup>. U tom smislu, najvišu sustavnu i analitičku razinu »postigao je Ivan Pavao II. svojom enciklikom *Laborem exercens*, koja se isključivo bavi

---

<sup>47</sup> Isto.

<sup>48</sup> Usp. FC, br. 45., M. VALKOVIĆ, *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, str. 553.

<sup>49</sup> Usp. isto.

<sup>50</sup> Usp. PAPINSKO VIJEĆE »IUSTITIA ET PAX«, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 191.

<sup>51</sup> Usp. LE, br. 10., M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 483.

<sup>52</sup> Usp. LE, br. 3., isto, str. 471.

<sup>53</sup> Usp. R. KALANJ, Napredak i transcendencija (Poimanje napretka u kršćanskom socijalnom nauku), u: *Revija za sociologiju*, 23 (1992.) 3-4, str. 218.

<sup>54</sup> Isto.

tematizacijom rada«<sup>55</sup>. Međutim, za razliku od enciklika *Rerum novarum* i *Quadragesimo anno*, gdje lijekove za pravedno rješenje »tzv. radničkoga pitanja«, Crkva promatra »u okviru pojedinih naroda«<sup>56</sup>, ovdje se taj problem promatra na globalnoj, svjetskoj, razini. Nejednaka raspodjela materijalnoga i kulturnoga bogatstva kao i sve veća pauperizacija svjetskoga stanovništva, sve veća diskrepancija između razvijenih i nerazvijenih zemalja i kontinenata, svi ti problemi zahtijevaju hitne i neodgodive mjere koje će dovesti do pravedne raspodjele svjetskoga bogatstva i pravednoga razvitka svijeta.

Osim što su razlike između pojedinih dijelova svijeta očite, a naizgled i nepremostive, u enciklici *Laborem exercens* posebna se pozornost fokusira na one nejednakosti koje se više tiču čovjeka kao pojedinca. Međutim, to ne znači da probleme na mikro razini treba vrjednovati kao manje štetne. Isto tako, sva ova pitanja Papa problematizira i kroz moralnu prizmu. On postavlja pitanje: »Idu li u korak materijalni i moralni progres, tj. ide li usporedno s razvitkom suvremene tehnike i civilizacije i razvitak moralnoga života ljudi?«<sup>57</sup> Istim se pitanjem Ivan Pavao II. bavi u enciklici *Redemptor hominis*. On ističe kako »čovjek ne može postati rob stvari, rob ekonomskih sustava, rob proizvodnje, rob vlastitih proizvoda«, odnosno kako »civilizacija isključivo materijalističkoga profita osuđuje čovjeka upravo na to robovanje«<sup>58</sup>. Moderni je »čovjek stalno ugrožen od onoga što proizvodi, to znači: od proizvoda rada svojih ruku, i još više od rada svojega razuma, od težnji svoje volje. Plodovi te mnogolike ljudske djelatnosti postaju (...) ne samo predmeti "otuđenja" – što znači da bivaju jednostavno oduzeti od onoga koji ih je proizveo – nego se, barem jednim dijelom, izravno ili neizravno, ti plodovi okreću protiv samoga čovjeka«<sup>59</sup>. Otuđenje u zapadnim društvima dovodi do »"gubitka pravoga smisla života", unatoč potrošnji »otuđenje je prisutno u radu zbog toga jer se vodi utrka samo za što većom dobiti, a ne vodi se računa o »istinskoj i solidarnoj zajednici«<sup>60</sup>.

Papa govori i o otuđenju čovjeka-proizvođača, koji je otuđen od vlastitih proizvoda svojega rada i o posljedicama te vrste otuđenja. Ta vrsta otuđenja, poznata u marksističkoj filozofiji kao »rodno i robno opredmećenje i postvaranje

<sup>55</sup> *Isto*.

<sup>56</sup> Usp. LE, br. 2., M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 470.

<sup>57</sup> Usp. V. CVRLJE, *nav. djelo*, str. 170.

<sup>58</sup> *Isto*.

<sup>59</sup> Usp. RH, br. 15., M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 438.-439.

<sup>60</sup> Usp. R. WEILER, *nav. djelo*, str. 119.

čovjeka«, izaziva i danas pozornost mnogih laika, ali i stručnjaka unutar ekonomije i sociologije, koji ovu vrstu otuđenja uzimaju za polazište svojih kritika kapitalističkoga načina proizvodnje.

Vrlo je važno spomenuti i Papin stav o problemu sukoba rada i kapitala. Enciklika *Laborem exercens* ističe »da su sredstva za proizvodnju zapravo "plod povijesne baštine ljudskoga rada". Sve što služi radu, sva suvremena tehnika, zapravo je plod rada, tj. sveukupnost sredstava proizvodnje, što je ujedno i sinonim za kapital, proistječe iz rada.«<sup>61</sup> Prema tomu, kapital i rad u svojoj biti ne bi trebali biti u sukobu, kako što su to tumačili marksistički mislioci. U prilog tomu Ivan Pavao II. citira »tezu iz crkvene doktrine, koja tvrdi da se "kapital ne može odvojiti do rada i da se ni na koji način ne može rad suprotstavljati kapitalu, niti kapital radu, niti se mogu suprotstavljati jedni drugima konkretni ljudi koji stoje iza tih termina«<sup>62</sup>. Da bi pobliže objasnio o čemu je riječ, Ivan Pavao II. govori o *sukobu* koji je, u vrijeme industrijskoga razvitka, nastajao između svijeta rada i kapitala; odnosno između uske, ali vrlo moćne grupe poduzetnika, vlasnika sredstava proizvodnje i velikoga mnoštva ljudi koji su bili lišeni tih sredstava, a u procesu rada sudjelovali su samo i jedino svojim radom. Zapravo, »sukob je nastao zato što su radnici svoje snage stavljali na raspolaganje grupi poduzetnika, a ovi, vođeni načelom što veće dobiti, zadržavali plaće za obavljeni rad na najnižoj mogućoj razini.«<sup>63</sup> Ovaj sukob bio je polazna točka za sukob između dviju ideologija: »liberalizma – kao ideologije kapitalizma, i marksizma – kao ideologije znanstvenoga socijalizma i komunizma«<sup>64</sup>. Stoga se, smatra Papa, taj sukob »pretvorio u programiranu klasnu borbu«<sup>65</sup>. Prema stavu koji zauzima Crkva, sukoba između rada i kapitala ne bi smjelo biti i zbog toga što »'rad' ima prvenstvo nasuprot 'kapitalu'«<sup>66</sup>. Ovim načelom, Crkva želi ukazati kako je »rad uvijek prvi *tvorni uzrok*, dok "kapital", kao cjelina sredstava proizvodnje, ostaje samo *instrumentom* ili instrumentalnim uzrokom«<sup>67</sup>. Naposljetku se ističe da zapravo jedino i samo čovjek ima prvenstvo u procesu

---

<sup>61</sup> Usp. V. CVRLJE, *nav. djelo*, str. 179.

<sup>62</sup> *Isto*.

<sup>63</sup> Usp. LE, br. 11., M. VALKOVIĆ, *nav. djelo*, str. 485.

<sup>64</sup> *Isto*.

<sup>65</sup> *Isto*.

<sup>66</sup> *Isto*, str. 486.

<sup>67</sup> *Isto*.

proizvodnje – čovjek se postavlja iznad rada i iznad kapitala.<sup>68</sup> »Jedino i samo čovjek kao subjekt rada, bez obzira kakav posao obavljao, jest osoba.«<sup>69</sup>

Nadalje, koristeći pojam zabluda »ekonomizma« Papa je želio pokazati svu izopačenost jednodimenzionalnoga potrošačkog društva današnjice, naglašavajući kako se »ljudski rad gleda isključivo u odnosu na njegov ekonomski cilj«, odnosno, da »ekonomizam izravno ili neizravno stvara uvjerenje o prednosti i superiornosti onoga što je materijalno, dok ono što je duhovno i osobno (...) podređuje materijalnoj stvarnosti.«<sup>70</sup> Stoga je »prvenstvo osobe nad stvarima« i čovjekova rada nad kapitalom, kao cjelinom sredstava proizvodnje, temeljno načelo prema kojemu trebamo krenuti da bismo prevladali »antinomiju u okviru koje se rad odijelio od kapitala i suprotstavio mu se«<sup>71</sup>.

Kao i njegovi prethodnici, i Ivan Pavao II. bavio se pitanjem privatnoga vlasništva, koje je usko povezano s pitanjem odnosa kapitala i rada, to jest s radom one većine ljudi koji su uskraćeni za bilo kakav udio u profitu koji prisvajaju vlasnici sredstava za proizvodnju. S tim u svezi, Ivan Pavao II. naglašava kako postoji mogućnost »podruštvovljavanja (...) određenih sredstava za proizvodnju« uz pogodne uvjete i u interesu neposrednoga proizvođača, odnosno, radnika<sup>72</sup>. U tom smislu, Papa kritizira »stav "krutoga" kapitalizma, koji brani ekskluzivno pravo privatnoga vlasništva nad sredstvima proizvodnje kao nedodirljivu "dogmu" ekonomskoga života«<sup>73</sup>. Uvažavajući prijedloge »stručnjaka socijalnoga nauka Crkve«, kao i »vrhovnoga učiteljstva Crkve«, Ivan Pavao II. predlaže uvođenje suvlasništva nad sredstvima rada. Taj prijedlog pretpostavlja konstantno preispitivanje stajališta "krutoga" kapitalizma u »vidu reforme koja uzima u obzir prava čovjeka shvaćena u najširem smislu i u njihovu odnosu prema radu«<sup>74</sup>. Za postignuće toga cilja, Papa predlaže da se »udruži rad, koliko je to moguće, s vlasništvom kapitala te tako proizvede bogat spektar međutije-

<sup>68</sup> Ivan Pavao II. pojam *kapitala* objašnjava na sljedeći način: kapital je za njega golem i moćan instrument, odnosno sveukupnost sredstava za proizvodnju; to su i sva sredstva kojima čovjek prisvaja prirodna bogatstva koja mu stoje na raspolaganju. Međutim, naglašava da su sva ta sredstva proizvodnje »plod povijesne baštine ljudskoga roda«. (Usp. LE, br. 12., *isto*, str. 487.)

<sup>69</sup> Usp. LE, br. 12., *isto*, str. 488.

<sup>70</sup> Usp. LE, br. 13., *isto*, str. 489.

<sup>71</sup> *Isto*, str. 489.-490.

<sup>72</sup> Usp. LE, br. 14., *isto*, str. 491.

<sup>73</sup> *Isto*.

<sup>74</sup> *Isto*, str. 492.

la s ekonomskim, kulturnim i društvenim ciljevima: tijela koja će posjedovati stvarnu autonomiju naspram javnim vlastima.«<sup>75</sup>

Kad je pak riječ o privatnom vlasništvu i problemu pravedne raspodjele plodova rada, unutar općih prava čovjeka, Ivan Pavao II. naglašava da treba govoriti i o pravima onih koji najviše pridonose društvu. »Prava radnika potrebno je promatrati u širokom kontekstu sveukupnih prava čovjeka«, a poštivanje tih prava »temelj je mira u suvremenom svijetu: mira kako unutar pojedinih država i društava, tako i na području međunarodnih odnosa«<sup>76</sup>. Naglasak na ljudskim pravima Crkva posebno ističe nakon enciklike *Pacem in terris*, a »čovjekova prava koja izviru iz rada uklapaju se u najširi snop tih temeljnih prava osobe.«<sup>77</sup> Prava radnika trebala bi biti ujednačena svugdje u svijetu, a međunarodne institucije, »počevši od Organizacije ujedinjenih naroda, (...) Međunarodne organizacije rada (ILO) kao i Organizacije ujedinjenih naroda za prehranu i poljodjelstvo (FAO) i druge, mogu dati nove priloge baš na tom području«<sup>78</sup>.

Među elementarna prava svih radnika spada svakako pravedna nagrada za obavljene rad jer »...nema važnijega načina ostvarivanja u odnosima između radnika i poslodavca od nagrade za rad«<sup>79</sup>. Pravedna nagrada za obavljene rad usko je povezana s načelom o zajedničkoj uporabi dobara. »U svakom sistemu, bez obzira na odnose između kapitala i rada, plaća, to jest nagrađivanje rada, konkretan je put kojim su većini ljudi dostupna dobra namijenjena zajedničkoj uporabi; bilo da je riječ o prirodnim ili proizvedenim dobrima«, jer i prirodna i proizvedena dobra »postaju radniku dostupna samo na temelju plaće.«<sup>80</sup> Papa posebno govori o pravednosti plaće radnika koji uzdržavaju svoje obitelji. Smatra da su u tom slučaju potrebne takozvane *obiteljske plaće*, odnosno, jedinstvene plaće koje se isplaćuju na ruke glave obitelji. Te bi plaće trebale biti »dostatne za potrebe te obitelji, a da supruga ne mora preuzeti neki rad izvan obitelji.«<sup>81</sup> U tom se smislu, kao primarno, nameće pitanje o »položaju žene-majke u radu, koja je prisiljena zarađivati izvan obitelji, na štetu odgoja djece«<sup>82</sup>. Nadalje,

---

<sup>75</sup> *Isto*, br. 14., str. 493.

<sup>76</sup> *Isto*, br. 16., str. 494.

<sup>77</sup> *Isto*.

<sup>78</sup> *Isto*, br. 17., str. 497.

<sup>79</sup> Usp. LE, br. 19., str. 499.

<sup>80</sup> *Isto*, str. 500.

<sup>81</sup> *Isto*.

<sup>82</sup> Usp. V. CVRLJE, *nav. djelo*, str. 180.-181., vidi bilj. 398.

Papa se zalaže za uvođenje »jeftine ili besplatne zdravstvene zaštite radnika«, za uvođenje propisa o »radnom ambijentu koji ne ugrožava njegovo zdravlje«, kao i »za prava oštećenih osoba i druga prava radnika«<sup>83</sup>.

Ocjenjujući ulogu sindikata, Papa kaže da socijalni nauk Crkve ne smatra »da su sindikati samo odraz "klasne" strukture društva, niti da su eksponenti klasne borbe«, već su oni »eksponent borbe za društvenu pravdu«<sup>84</sup>. Nadalje, on smatra kako zadaća sindikata nije u tomu "da se bave politikom, to jest oni nemaju funkciju »"političkih partija" koje se bore za vlast, te ne bi smjeli biti ni podložni odlukama političkih stranaka ni s njima imati previše tjelesnih veza«<sup>85</sup>. Zanimljivo je da socijalni nauk Crkve priznaje štrajk kao zakonito sredstvo za pravedne zahtjeve radnika, ali ipak kao krajnje sredstvo koje ne bi trebalo biti zloupotrebjeno, a pogotovo ne za razne »igre« u političke svrhe.<sup>86</sup>

Na posljertku valja kazati nekoliko riječi o "solidarnosti s radnicima i solidarnosti među radnicima"; vrijednost je to za koju se socijalni nauk Crkve i danas zalaže. Ivan Pavao II. konstatira kako je solidarnosti, koja je pokrenuta najprije među industrijskim radnicima i danas potrebna, dapače poželjna, jer i danas se umanjuje dostojanstvo čovjeka kao subjekta rada jednako kao i u vrijeme kada se Crkva počela baviti radničkim pitanjem. Kako bi se mogla ostvariti društvena pravda u raznim zemljama i u raznim dijelovima svijeta, potrebno je i »nadalje pitati o subjektu rada i o uvjetima u kojima živi«<sup>87</sup>. Na svjetskom, ali i lokalnom planu, tomu uvelike pridonosi razvoj komunikacijskih sredstava i masovnih medija, pomoću kojih je moguće dobiti potpuniju dijagnozu o uvjetima života i rada ljudi. Potrebni su stalni i »novi pokreti solidarnosti radnika i solidarnosti s radnicima«, jer solidarnost mora »trajno postojati ondje gdje je iziskuje društvena degradacija subjekata rada«<sup>88</sup>.

### **1. 3. Zalaganje za mir, održivi razvoj i zaštitu okoliša**

Već od Lava XIII. počinje kritika socijalizma, ali i liberalnoga kapitalizma. Tom se kritičkom stavu priklanja Ivan Pavao II., osobito u enciklikama

<sup>83</sup> *Isto*.

<sup>84</sup> Usp. LE, br. 19., str. 502.

<sup>85</sup> *Isto*, str. 503.

<sup>86</sup> *Isto*.

<sup>87</sup> *Isto*, br. 8., str. 480.

<sup>88</sup> *Isto*.

*Laborem exercens* i *Sollicitudo rei socialis*, u kojima se iznosi mišljenje da je temeljna pogriješka socijalizma bila antropološkoga karaktera jer se na čovjeka, sasvim pogriješno, gledalo kao na molekulu socijalnoga organizma totalitarnoga sustava. Došlo je do izobličenja prava na slobodu svakoga pojedinca, zanijekano je privatno vlasništvo, zagovaran je ateizam. Na istom tragu, kritizirajući komunizam, kao jedan od ekstremnih totalitarnih sustava, Ivan Pavao II. tvrdi kako je »komunizam (...) pao sam od sebe. Pao je zbog vlastitih zabluda i zloupotreba«, i tako se, kako je Lav XIII. i predvidio, »pokazao lijekom opasnijim i u praksi štetnijim od same bolesti«. Komunizam »nije ostvario istinsku društvenu reformu, iako je za čitav svijet bio moćna prijetnja i izazov«<sup>89</sup>. Ipak, za Ivana Pavla II. neprihvatljiva je tvrdnja kako poraz socijalizma ostavlja kapitalizam kao jedini model ekonomske organizacije. Upravo se zbog toga zalaže za dugotrajni mir, nastojanje u očuvanju okoliša te, koliko je to moguće, održivi razvoj cijeloga svijeta, odnosno odstranjivanje zaprjeka i modela koji narodima kočé razvitak. Pod ovim odstranjivanjem zaprjeka Ivan Pavao II. zapravo aludira na međunarodnu zajednicu, koja bi trebala omogućiti slabijim, nerazvijenim narodima da se uključe u međunarodni život na svim područjima.

Papino zalaganje za mir, za razvoj cjelokupnoga naroda i očuvanje okoliša, koji je toliko ugrožen bezobzirnom eksploatacijom i zagađivanjem, njegovo zalaganje za siromašne i obespravljene narode čini okosnicu enciklike *Sollicitudo rei socialis*, koja se, u želji za kontinuitetom, oslanja na encikliku *Populorum progressio* Pavla VI. Sva bijeda i nerazvijenost, ali i ratovi, uništavanja ljudskih dobara, dobara prirode, stalna prijetnja od nuklearnoga rata, u kojemu pobjednika ne bi bilo, zapravo su »žalost i tjeskoba ljudi našega vremena«<sup>90</sup>. Zbog toga Ivan Pavao II. apelira na narode cijeloga svijeta, na sve države i konačno na bogati Zapad i kapitalistički sustav da krenu prema razvoju, ali onom istinskom, koji bi trebao poboljšati cjelokupno stanje svijeta. Razvoj o kojemu govori Ivan Pavao II., nije pravolinijski, automatski ili neograničen proces kojim bi ljudski rod trebao hitati prema nekoj neodređenoj savršenosti. Papa razvoj vidi povezan s pojmom napretka, koji proistječe iz prosvjetiteljske filozofske baštine. On ne misli na razvoj shvaćen »u ekonomsko-socijalnom smislu«, koji je »bio doveden u pitanje nakon iskustva dvaju svjetskih ratova i opasnosti od nuklearnoga i drugoga oružja masovnoga uništenja«, već naprotiv, ovdje je »dovedeno u pitanje ekonomističko poimanje pojma razvoja«, jer »puko go-

<sup>89</sup> Usp. IVAN PAVAO II., *Prijeći prag nade*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1994., str. 147.

<sup>90</sup> Usp. GS, br. 1., str. 203.

milanje dobara jednostavno nije dovoljno za ljudsku sreću<sup>91</sup>. Papa zaključuje kako »nerazvijenost naših dana nije samo ekonomska, nego i kulturna, politička ili jednostavno ljudska«, stoga se treba »zapitati nije li današnja tako žalosna stvarnost, barem dijelom, rezultat odveć ograničenoga, to jest pretežno ekonomskoga shvaćanja razvoja.«<sup>92</sup>

Pravi razvoj bi trebao »postati zajednički svim dijelovima svijeta«, jer u protivnom on »dovodi do procesa recesije pa i u područjima koja su do tada pokazivala znakove trajnoga napretka.«<sup>93</sup> Ivan Pavao II. posebno izdvaja dva pokazatelja dramatične situacije nerazvijenosti koji su vidljivi i u tzv. razvijenim zemljama. U prvomu redu, to je opća stambena kriza, oskudica stanova kao opća pojava čije su negativne posljedice vidljive »na razini pojedinca, obitelji i društva«<sup>94</sup>. Drugi je pokazatelj, zajednički golemoj većini naroda, »pojava nezaposlenosti i privremene zaposlenosti«<sup>95</sup>. Nadalje, Papa s velikim ogorčenjem naglašava da jaz koji postoji između bogatoga Sjevera i siromašnoga Juga postaje sve veći, čemu je neposredno pogodovala politička podjela svijeta na tzv. Istočni i Zapadni blok. S tim u svezi Papa kaže: »Napetost između Istoka i Zapada po sebi nije, kao što je poznato, suprotnost između dvaju raznorodnih stupnjeva razvoja, već više suprotnost između dvaju poimanja razvoja ljudi i naroda, a oba su nesavršena i kao takva zahtijevaju korjenitu izmjenju.«<sup>96</sup>

Za aktualiziranje pravoga razvoj, o kojem govori Ivan Pavao II., potreban je mir, ali ne mir koji se zapravo svodi na održivo stanje koje svakoga trenutka može eskalirati i pretvoriti se u ratno stanje, već mir koji će biti uspostavljen upravo zbog zalaganja svih naroda za razvoj i ono što je s njim povezano, blagostanje svih. Ono što uvelike ugrožava mir svakako je bjesomučno gomilanje oružja, odvajanje enormnih novčanih sredstava za njegovu proizvodnju kao i njegova legalna i ilegalna prodaja. Papa posebno izdvaja i kritizira trgovinu oružjem, te upozorava kako je suvremeni svijet suočen s jednom neobičnom pojavom: »Dok ekonomska pomoć i razvojni planovi nailaze na zaprjeke nesvladivih ideologijskih barijera kao i poreznih i tržišnih ograda, dotle oružje bilo kakvoga podrijetla kruži gotovo sasvim slobodno različitim dijelovima

<sup>91</sup> Usp. V. CVRLJE, *nav. djelo*, str. 187.

<sup>92</sup> Usp. SRS, br. 15., str. 584.

<sup>93</sup> *Isto*, br. 18., str. 585.

<sup>94</sup> *Isto*.

<sup>95</sup> *Isto*.

<sup>96</sup> *Isto*, br. 21., str. 588.

svijeta.«<sup>97</sup> Tomu valja nadodati i danonoćnu prijetnju svjetskomu miru u obliku »nagomilavanja atomskoga naoružanja«, pa »umjesto da slika današnjega svijeta, uključujući i ekonomiju, odražava brigu za pravi razvoj koji sve vodi k ljudskijem životu, ona, čini se, kao da sve brže i brže ukazuje na hod prema smrtnom uništenju«<sup>98</sup>. Papa upozorava kako još dvije uznemirujuće pojave ugrožavaju svjetski mir. To je sve veći broj izbjeglica i pojava terorizma.

Papa naglašava kako istinski mir nikada nije bio rezultat vojne pobjede, nego je on povezan s uklanjanjem uzroka rata i potrebe za iskrenom pomirbom naroda, dok militarizacija mnogih zemalja trećega svijeta i bratoubilačke borbe, kao i širenje terorizma svoje uzroke nastanka imaju u krhkosti mira nakon Drugoga svjetskog rata.<sup>99</sup>

Pitanje mira, koje je postalo globalno pitanje, usko je povezano uz pitanje zaštite ljudskoga okoliša. Zemlja, kao planet, postaje sve više ugrožena. Najveći neprijatelj joj je, nažalost, sam čovjek, koji nije ili ne želi biti svjestan da uništava vlastiti dom. »Afirmirajući znanstveni i tehnički napredak kao izraz te čovjekove sposobnosti korištenja zemlje, enciklike« - prije Ivana Pavla II. - »nisu se zaokupljale pitanjem kolika je izdržljivost prirode i što biva s tehnološki preobraženim prirodnim okolišem.«<sup>100</sup> Međutim, početkom 70-ih godina novi i drugačiji »znakovi vremena«, u obliku naftne krize, nužno upućuju na drugačije »propitivanje odnosa između prirode i kulture«<sup>101</sup>. Naime, čovjek se sve do 20. stoljeća »morao štititi od opasnosti prirode, te je stoga nastojao da joj nametne svoju vladavinu«, međutim, sad je »došlo vrijeme da se priroda štiti od čovjeka kako bi se u njoj i dalje moglo živjeti«<sup>102</sup>. Već spomenuta enciklika *Sollicitudo rei socialis* ima razrađen stav o ograničenosti prirodnih izvora, pri čemu naglašava moralni aspekt problema. Ipak, u odnosu na ekološku problematiku enciklika *Centesimus Annus* najdalje je otišla. U tom smislu ova enciklika »korespondira s naraslim senzibilitetom za ekološko pitanje kao planetarno pitanje«, pa su stoga, »njezina (...) upozorenja već gotovo alarmantna«<sup>103</sup>. Ova enciklika u velikoj mjeri naglasak stavlja na »religijska i teološka načela odnosa

---

<sup>97</sup> Isto, br. 24., str. 590.

<sup>98</sup> Isto, str. 590.-591.

<sup>99</sup> Usp. CA, br. 18., isto.

<sup>100</sup> Usp. R. KALANJ, isto, str. 215.

<sup>101</sup> Isto.

<sup>102</sup> Isto.

<sup>103</sup> Isto, str. 216.

čovjeka spram prirode«<sup>104</sup>, poglavito stoga što »umjesto da vrši ulogu Božjega suradnika u djelu stvaranja, čovjek se stavlja na mjesto Boga te tako na kraju izaziva pobunu prirode koju više tiranizira nego što njome vlada«<sup>105</sup>.

U tom smislu Ivan Pavao II. zabrinuto konstatira kako se nikada prije nije toliko proizvodilo i toliko eksploatirala zemlja i njezina dobra, dok u isto vrijeme opet postoji tolika glad i neimaština. Plodovi nagloga rasta tako se i dalje šire neravnomjerno, dok se okoliš uništava nemilosrdno. Papa smatra kako suvremeno društvo ne će iznaći rješenje za ekološki problem ako ozbiljno ne preispita svoj stil života. Jer je »u mnogim dijelovima svijeta stil života sklon (...) hedonizmu i potrošačkom mentalitetu, ostajući ravnodušnim prema štetama koje iz toga proistječu«<sup>106</sup>. Cijeli je svijet svjedok žalosnih učinaka »slijepoga podvrgavanja potrošačkom mentalitetu (...) /koji/ rađa dubokim nezadovoljstvom«, jer čovjek počinje shvaćati da »od poplava reklama i neprestane i zamamljive ponude proizvoda«<sup>107</sup> počinje sve više posjedovati, ali i još više željeti, dok najdublje želje ostaju neispunjene, a priroda i okoliš razoreni.

Kad govori o ekologiji, osobito o zaštiti prirodnih resursa koji nisu obnovljivi, Ivan Pavao II. uporište nalazi u Bibliji. Postoji ograničenje što ga je od početka Bog postavio, simbolično ga izražavajući u zabrani: »Sa svakog stabla u vrtu slobodno jedi, ali sa stabla spoznajе dobra i zla da nisi jeo!«<sup>108</sup>, što jasno pokazuje da smo podvrgnuti ne samo biološkim nego i moralnim zakonima, koji se ne mogu nekažnjeno kršiti.<sup>109</sup> Kako bi se čovječanstvo počelo na dostojan način brinuti o planetu na kojemu živi, potreban je odgoj o ekološkoj odgovornosti, zaključuje Ivan Pavao II. Cilj takvoga odgoja »ne može biti ni ideološki ni politički«, ali se isto tako takav odgoj, »ne može zasnivati na odbacivanju suvremenoga svijeta ili na nekoj maglovitoj želji za povratkom u "izgubljeni raj". Pravi odgoj u odgovornosti za okoliš sadrži istinski obrat u načinu razmišljanja i ponašanja«. <sup>110</sup> Takav bi odgoj morao biti prožet solidarnošću.

<sup>104</sup> *Isto*.

<sup>105</sup> Usp. IVAN PAVAO II., *Centesimus annus*, str. 45.; prema, R. KALANJ, *Moderno društvo i izazovi razvoja*, HSD, Zagreb, 1994., str. 37.

<sup>106</sup> Usp. IVAN PAVAO II., (2000), *Testament za treće tisućljeće*, str. 207.

<sup>107</sup> Usp. SRS, br. 28., str. 595.

<sup>108</sup> Usp. Post 2, 16-17.

<sup>109</sup> Usp. SRS, br. 34., str. 602.

<sup>110</sup> Usp. IVAN PAVAO II., (2000), *isto*, str. 207.

Solidarnost, koju Ivan Pavao II. predlaže, zapravo je put k miru i razvoju. Drugim riječima, mir u svijetu nezamisliv je »ako odgovorni ne priznaju kako uzajamnost po sebi zahtijeva prevladavanje blokovske politike, odbacivanje svakog ekonomskoga, vojnoga ili političkoga imperijalizma i prerastanje međusobnoga nepovjerenja u zajedničku suradnju koja je istinski izraz solidarnosti među ljudima.«<sup>111</sup> Stoga središnja poruka enciklike *Sollicitudo rei socialis* glasi: »*Opus solidaritatis pax* – mir je plod solidarnosti.«<sup>112</sup>

Na posljertku, solidarnost valja okarakterizirati, ne kao »osjećaj neke neodređene sućuti ili površnoga ganuća zbog patnji tolikih ljudi, bliskih ili udaljenih«, već je to, »čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro«, odnosno, »za dobro svih i svakoga, jer svi smo mi uistinu za sve odgovorni«<sup>113</sup>.

## 2. Treći milenij i budućnost socijalnoga nauka u globalnom svijetu

Ivan Pavao II. umro je 2. travnja 2005. godine u Vatikanu. Potpomognut snagom vjere i osobnom karizmom, ali i izuzetnim diplomatskim sposobnostima, Papa je tijekom svojega pontifikata želio »osposobiti Crkvu da bude avangardna duhovna sila u budućem društvu trećega milenija.«<sup>114</sup> »Nalazimo se«, kako kaže u Poruci prigodom Svjetskoga dana mira (1998.), »na pragu nove ere, koja sa sobom nosi velike nade i uznemirujuća pitanja: Kakve će biti posljedice sadašnjih promjena? Hoće li se svi okoristiti globalnim tržištem? Hoće li svi uživati mir? Hoće li odnosi među državama biti pravedniji, ili će ekonomska natjecanja i rivalstvo među narodima voditi čovječanstvo prema stanju još veće nestabilnosti?«<sup>115</sup>

Posebnu pažnju Ivan Pavao II. posvećivao je moralnim vidovima globalizacije koja je zahtjeve tržišta pretpostavila etici i socijalnoj pravednosti. Smatra kako globalizacija nije samo gospodarski nego i kulturni proces. »Ona mora poštivati različitost kultura koje su, u okviru općeg sklada naroda, ključ za tu-

---

<sup>111</sup> Usp. V. CVRLJE, *isto*, 189.

<sup>112</sup> Usp. SRS, br. 39., str. 608.

<sup>113</sup> *Isto*, br. 38., str. 606.

<sup>114</sup> Usp. V. CVRLJE, *isto*, 289.

<sup>115</sup> Usp. [http://www.vatican.va/holy\\_father/john\\_paul\\_ii/messages/peace/documents/hf\\_jp-ii\\_mes\\_19881208\\_xxii-world-day-for-peace\\_en.html](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19881208_xxii-world-day-for-peace_en.html)

mačenje života.«<sup>116</sup> Papa želi da se svijet integrira, ali da se pritom uvijek vrjednuju identiteti pojedinaca, skupina i naroda. »Globalizacija ne smije biti nova vrsta kolonijalizma, ona mora poštivati različitost kultura, koje su, u okviru općega sklada naroda, ključ za tumačenje života.« Isto tako, globalizacija »... ne smije siromahe lišiti onoga što im je ostalo od najdragocjenijega, uključujući vjerovanja i religijske prakse, jer su istinska vjerska uvjerenja najočitiiji iskazi ljudske slobode.«<sup>117</sup> No istim tim kulturama treba pomoći da izbjegnju zatvorenost u same sebe te se otvore čitavome svijetu. Papa smatra da su zarada i profit vrijednosti koje mogu biti pokretači modernoga »poduzetničkog gospodarstva« i samoga »slobodnog tržišta«, shvaćenog kao učinkovito sredstvo za pronalaženje novih mogućnosti i za pružanje djelotvornog odgovora na materijalne potrebe. No istodobno on ukazuje kako se zarada i profit ne smiju apsolutizirati te kako svim silama treba suzbijati svaki oblik »divljeg kapitalizma«. Čitavo gospodarstvo, zarada i sam profit zapravo su radi čovjeka: nije čovjek radi profita, nego je profit radi čovjeka! Sve, dakle, treba biti na službu čovjeku, svemu čovjeku (tj. čovjeku u njegovoj sveobuhvatnosti, u skladu sa svim njegovim vrijednostima i potrebama) i svim ljudima, počevši od onih koji su, u svakome kutku svijeta, najslabiji, najsiromašniji i najpotrebitiji. Ali s druge strane, proces globalizacije isto tako može pomoći u svladavanju nepodnošljivog siromaštva i to pod uvjetom da se »globalizira solidarnost«.<sup>118</sup> To znači da, ako proces globalizacije želi biti ljudski i uljudujući, mora biti provoden i vođen »...prema načelima »globalne kulture solidarnosti«, usredotočenoj prema potrebama najslabijih«<sup>119</sup>. Drugim riječima, proces globalizacije Crkva ne želi »...demonizirati kao izvor i uzrok svih katastrofa i zala u današnjem svijetu«, već naprotiv, na globalizaciju trebamo gledati kao na »proces razvoja današnjega društva i svijeta«, koji »treba voditi i odgovorno usmjeravati (...) usađujući u nju etičke vrijednosti kako bi služila razvoju i boljitku svih ljudi na zemlji«<sup>120</sup>.

<sup>116</sup> Ivan Pavao II., *Discorso alla Pontifica Accademia delle Scienze Sociali* (Govor Papinskoj akademiji društvenih znanosti), (27. travnja 2001.). Usp. PAPINSKO VIJEĆE "IUSTITIA ET PAX", *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 263.

<sup>117</sup> Isto.

<sup>118</sup> Ivan Pavao II., *Discorso all'Incontro giubilare con il mondo del lavoro* (Govor na Jubilejskom susretu sa svijetom rada), (1. svibnja 2000.). Usp. PAPINSKO VIJEĆE "IUSTITIA ET PAX", *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 234.

<sup>119</sup> Usp. D. TETTAMANZI, *Kršćanstvo i globalizacija*, Verbum, Split, 2003., str. 37.

<sup>120</sup> Usp. L. TOMAŠEVIĆ, »Crkva i globalizacija«, u: *Filozofska istraživanja*, 90 (23/3) (2003), str. 785.-799.

U prilog tomu treba navesti Papino zalaganje za trajno smanjenje, pa čak i potpun oprost međunarodnoga duga koji opterećuje sudbinu mnogih naroda. Otkako je Ivan Pavao II. u svojem apostolskom pismu *Nadolaskom trećega milenija*, objavljenom koncem 1994. godine, uputio apel kršćanima da budu glasonoše svih siromašnih svijeta, predlažući Jubilej kao prikladno vrijeme za razmišljanje, oživjela je u Wupertalu sredinom rujna 1997. godine kampanja pod nazivom *Godina oprosta 2000., Razvoj zahtijeva oprost dugova*. Ovdje se naime radi o jednomu od najvećih društvenih pokreta, kojemu se priključilo preko 700 organizacija.<sup>121</sup>

Iako je »...globalizacija vrlo često rezultat ekonomskih faktora koji (...) utječu na političke, pravne i bioetičke odluke...«, njeno etičko usmjeravanje ne može se ostvariti bez učešća znanstvenika, profesora i studenata. U tom smislu Papa apelira na znanstvenu i sveučilišnu zajednicu da se u donošenju odluka treba rukovoditi načelom »neotuđivoa dostojanstva ljudske osobe« s ciljem da »znanstvena istraživanja i socijalne politike« ne generiraju nemoralne učinke<sup>122</sup>.

Na kraju, potrebno je naglasiti kako je pitanje globalne aktualizacije socijalnoga nauka Crkve neodvojivo povezano s problemima koji se odnose na opći razvoj informacijskih sustava, a poglavito na komunikaciju putem interneta. Dakle, na početku novoga milenija Crkva se, kako *ad intra* tako i *ad extra*, suočava s izazovima "umreženoga društva"<sup>123</sup>. U tom smislu indikativno je pitanje koje Sveti Otac upućuje vjernicima u poruci na Dan katoličkih sredstava društvenoga priopćivanja (2000.): »Kako možemo garantirati da revolucija informacija i komunikacija, koja u internetu nalazi svoj prvi motor, djeluje na korist globalizacije ljudskoga razvoja i solidarnosti...?«<sup>124</sup> Papa upozorava da unatoč njegovoj masovnoj upotrebi i nesumnjivo mnogim pozitivnim učincima koje internet ima u ekonomskom, političkom i kulturnom životu ljudi diljem globusa, »internet može ujediniti osobe, ali ih može i podijeliti, bilo kao pojedince bilo kao međusobno nepovjerljive skupine podijeljene ideologijom, po-

<sup>121</sup> Usp. I. TIČAC, »Etički pogled na demokraciju Karola Wojtyła«, *Acta Iadertina*, (1/2004) (2005), str. 19.-32.

<sup>122</sup> Govor 11. 4. 2002., br. 4., vidjeti: [http://www.vatican.va/holy\\_father/john\\_paul\\_ii/index](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/index). (prema, L. TOMAŠEVIĆ, *isto*, str. 798.)

<sup>123</sup> Usp. M. CASTELLS, *Uspón umreženog društva*, sv. 1, Golden Marketing, Zagreb, 2000.

<sup>124</sup> Govor Ivana Pavla II. sudionicima međunarodne konferencije promovirane od Kongregacije za Katolički odgoj, 5. 12. 2002., vidjeti: [http://www.vatican.va/holy\\_father/john\\_paul\\_ii/index](http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/index). (prema, L. TOMAŠEVIĆ, *isto*, str.798.)

litikama, posjedovanjima, rasom, etničkom pripadnošću, generacijskim jazom, čak i religijom«<sup>125</sup>. Stoga se ne smije dopustiti da se »to obavijesno sredstvo, s takvim mogućnostima uzajamnoga zblizavanja ljudi, okrene svojoj prvobitnoj svrsi iz doba hladnoga rata i postane poprište međunarodnoga sukoba.«<sup>126</sup> Nadalje, neophodno je zajamčiti da »jaz koji korisnike novih obavijesnih i izražajnih sredstava odvaja od onih koji nemaju prilike njima se služiti, ne će postati još jedan nesvladivi razlog nepravde i diskriminacije«<sup>127</sup>. To znači da *cyber*-prostorom ne smije vladati nova »netokracija«<sup>128</sup>, već digitalni prostor treba postati izvorom informacija koji će biti na usluzi svima i to besplatno. Na tomu tragu Crkva unutar samih globalizacijskih procesa nastoji pronaći načine da »u tom procesu izide kao pobjednik cijelo čovječanstvo, a ne samo imućna elita koja kontrolira znanost, tehnologiju, komunikaciju i prirodna bogatstva planeta«<sup>129</sup>.

Papa se, dakle, zalaže da Crkva u novomu mileniju, temeljem svojega etičkog i religijskog poslanja u svijetu, pripomogne razvoju globalizacije, potičući pravedni razvoj informacijske tehnologije koja »može postati sredstvom razrješenja ljudskih problema, tako da promiče cjelovit razvoj osobe i da stvara novi svijet u kojemu vlada pravda, mir i ljubav.«<sup>130</sup>

<sup>125</sup> Usp. [http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika\\_na\\_internetu.doc](http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika_na_internetu.doc)

<sup>126</sup> Usp. [http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika\\_na\\_internetu.doc](http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika_na_internetu.doc)

<sup>127</sup> Ivan Pavao II., Poruka za 31. Svjetski dan društvenih obavijesnih sredstava, 1997. (prema, [http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika\\_na\\_internetu.doc](http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika_na_internetu.doc))

<sup>128</sup> Usp. J. SODERQVIST i A. BARD, *Netokracija - nova elita moći i život poslije kapitalizma*, Differo d.o.o., Zagreb, 2003.

<sup>129</sup> Govor Papinskoj akademiji za društvene znanosti, br. 5. (prema, [http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika\\_na\\_internetu.doc](http://www.ffdi.hr/~gvilov/meni/prilozi/download/dokumenti/Etika_na_internetu.doc))

<sup>130</sup> Pontificio Consiglio della Comunicazione Sociali, *Etica in Internet*, 22. 2. 2002., br. 5. (prema, L. TOMAŠEVIĆ, *isto*, str. 796.)

## **CATHOLIC CHURCH SOCIAL DOCTRINE DURING THE PONTIFICATE OF JOHN PAUL II**

**Željko Oštarić, Anita Bušljeta\***

### **Summary**

*The article provides a concise depiction of the Catholic Church social doctrine during the pontificate of Pope John Paul II. Continuing the work of his predecessors, Karol Wojtyła anticipated many problems of the contemporary society. Advocating the principle of solidarity, subsidiarity, the common welfare and participation, as expected emphasizing that the Church should consider the man's path as its own, John Paul II stated his views on the family, economy, work, ecology, peace and sustainable development particularly accentuating the unfavorable impact of consumerism and the indiscriminating views of the consumerist society. These issues, including the one on private ownership, fair wages and dignity of the human person, can be found in all his Encyclicals. Instead of a conclusion we hereby offer several key points from the social doctrine of John Paul II which will certainly have a great impact on the future of the Catholic Church social doctrine in the globalized world.*

**Key words:** *global culture of solidarity, Internet, John Paul II, capital, peace, sustainable development, labor, Catholic Church social doctrine, solidarity, subsidiarity.*

---

\* Dr. sc. Željko Oštarić, University of Zadar, Department of Sociology, Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2, 23000 Zadar, Croatia.  
Anita Bušljeta, Institute of Social Sciences Ivo Pilar, District office in Gospić, Trg Stjepana Radića 4/1, 53 000 Gospić, Croatia.